

- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1986), *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest. A szótár interneten elérhető változata: <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=munka&subnavi=edictionary>
- UEW = Rédei Károly (szerk.), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (1988), Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden.
- Wogulische Volksdichtung I–VI*. Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto. Bearbeitet und herausgegeben von Matti Liimola. MSFOu 101 (1951), 109 (1955), 111 (1956), 114 (1958), 116 (1959), 134 (1963).

Sipőcz Katalin

Maticsák Sándor – Tóth Anikó Nikolett – Petteri Laihonen:

Rokon nyelveink szótárai.

Fejezetek a magyar lexikográfia történetéből

Szerkesztette: Maticsák Sándor.

Tinta Könyvkiadó, Budapest. 2014. 307 o.

Az izgalmasnak ígérkező könyv kilenc fejezetből áll: az első ötnek a szerkesztő, Maticsák Sándor a szerzője, a 6–8. fejezetnek Tóth Anikó Nikolett, a 9.-nek a szerkesztőn kívül Petteri Laihonen az alkotója.

1. A Bevezetés (7–14). A mű tudománynépszerűsítő műként elsőként a finnugor (az uráli) nyelvrokonságról, e népek lakóhelyéről és létszámáról ír. Az obiugor nyelvrokonság számát igen magasnak adja meg, az itt szereplő 40 000 völgynak és osztjának véleményem szerint csak jó fele beszél is anyanyelvén. Ezután a szótárírás korszakait ismerhetjük meg egy-egy magyar, finn, észt és lapp mű idézésével. Az oroszországi hőskornak a 18. századot lehet tekinteni: az első szójegyzékek, szótárak idejét. A 19. század elején elkészültek a kis finnugor nyelvek bibliafordításai. A 20. század két eredménye: egyrészt a finnugor nyelvek latin betűs ábécéjét is kidolgozták (amely átmeneti helyzetet teremtett a cirill betűs szovjet társadalomban), és a század utolsó évtizedében bibliafordítások és nagyszótárak születtek a Szovjetunió összeomlása után. Ezt követően a kötet anyagát tárgyalva előljáróban az olvasható: csak a fontosabb finnugor szótárakat elemzi a könyv.

2. A hőskor: a 17–18. század szójegyzékei, szótárai (15–30). A kezdetek vázolására után az oroszországi expedíciókról olvashatunk: Nicolaes Witsen, D. G. Messerschmidt, P. J. von Strahlenberg, G. F. Müller, J. E. Fischer, P. S. Pallas, Damaskin, V. N. Tatiščev, I. I. Lepëhin, V. Pucek-Grigorovič, G. Similejskij, A. Popov, I. Kuroedov lexikográfiai tevékenységéről. A legjelentősebb munkák – Noord en Oost Tartarje..., Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und

Asia, Описание живущих в Казанской губернии языческих народов, Vocabularium Sibiricum, Linguarum totius orbis vocabularia comparativa, Словарь языков разных народов stb. – tárgyköreiről, a nyelvek listájáról, a lejegyzés (latin vagy cirill betűk) sajátosságairól, problémáiról nyerhetünk ismereteket.

3. Finnugor etimológiai szótárak (31–70). A jól ismert munkák felsorolása, és mindegyiknek értő elemzése (a munkáknak itt most csak rövidítéseit adom meg): MUSz, VWb, FUV, MSzFE, UEW, CzF, EtSz, SzófSz, TESz, EWUng, EtSzt, SKES, SSA, ES és NES (Häkkinen), EEW (Mägiste), EKET (Raun), EE (Metsmägi), DEWOS, KESK, ESMJa (Veršinin), EWTsch (Bereczki). Ezek mellett az alapvető munkák mellett egy-egy további munkáról is olvashatunk, például V. I. Alatirjev votják szófejtő szótárának első kötetéről (1988) és P. Sammallahti lapp monográfiájának etimológiai szójegyzékéről (1998). E szótárak közül Maticsák kitűnően mutatja be és jellemzi például a két finn etimológiai szótárt (47–51). Helyesen mutat rá arra is (57), hogy „az oroszországi nyelvrokonaink nyelvész-közösségeiből a történeti nyelvészeti iskola szinte teljes egészében hiányzik”. T. E. Uotila zürjén kresztomátiájának (1938) szótári részét az első zürjén szófejtő szótárnak tekinti (60, 86), ugyanezt állapíthatta volna meg (70) E. Itkonen lapp kresztomátiájával kapcsolatban is (1960, 1969²). Ebből a fejezetből meglátásom szerint hiányzik Juha Janhunen Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien című műve (Helsinki 1977), ugyanis e téren kivételt tettem volna a szamojéd anyag felvételének kérdésében (ismertetések: Márk Tamás, NyK 81: 416–417; Fancsaly Éva, NyK 83: 219–221).

4. Az oroszországi finnugor nyelvek kétnyelvű szótárai (71–102). Sok más kiadvány mellett a vogullal kapcsolatban Munkácsi Bernát – Kálmán Bála Wogulisches Wörterbuch című művét (1986), az osztjákkal kapcsolatban Honti László jeles szójegyzékeit (1978, 1982, 1984), továbbá Fokos-Fuchs Dávid Syrjänisches Wörterbuch című kétkötetes szótárát (1959), Munkácsi Bernát A votják nyelv szótára című művét (1896, 1990²) és Beke Ödön Mari nyelvjárasi szótárát (1–9. 1997–2001) ismerteti a szerző.

5. A mordvin lexika évszázadai (103–130). Nagyon érdekes fejezet. Feoktyisztov (1968), Lakó (1948–1950), Erdélyi (1963) jegyzékének felhasználásával, illetőleg a legújabb munkákat nyomon kísérve 105 mordvin szótár címléírásával ismerkedünk meg, és megszületésük körülményeiről tájékozódunk. Az ezredforduló aranykora című alfejezetben Maticsák említést tesz például Raisza Sirmankina frazeológiai szótáráról, amely 1973-ban oroszul (116–117), majd 1998-ban erza-mordvinul jelent meg (126). A szép számú szótárszám olvasatán megemlítem, hogy mordvinföldi utamon, 1993. májusában jártam a szaranszki ún. mordvinföldi tájmúzeumban, és a kiállításon – üveg alatt – láttam egy N. Tavrilov nevű harkovi tanítónak 1899-ben megjelent szótárát (Русско-мордовский словарь. Мокшанско-эрзянское наречие. С приложением кратких сведений из этимологии), amit előkerítve szintén meg lehetne vizsgálni. Minden-

esetre a szerző szép gyűjteményét bemutatva befejezésül joggal írja (130): „[mindez] igencsak tiszteletreméltó teljesítmény egy olyan nép lexikográfusaitól, akik azért küzdenek, hogy nyelvük ne vesszen el az orosz nyelv szorításában, ne merüljön feledésbe a kisebbségi lét savanyú nyelvi körülményei közepe.”

6. A lapp szótárak (131–158). Örülünk az alcímnek, mert véleményünk szerint e népnek ez a hagyományos hazai elnevezése, bár néhány egyetemünkön belső nevükön szokás őket újabban említeni. Közel 50 lapp szótárral ismerkedhetünk meg a kitűnő fejezetben (azért én megemlítettem volna – például Knud Leem kapcsán – nyelvrokonainkat, a lappokat vizsgáló Sajnovics Jánost is). A szerző az első lapp írásos nyelvemlékektől kezdve (ekkor a lapp lelkészeknek köszönhetőek az első lapp szótárak) számítja a lapp lexikológia kezdeteit, majd a 18–19. század szótárait ismertetve (Per Fjellström, Knud Leem, Erik Lindahl, Johan Öhrling, N. V. Stockfleth, J. A. Friis, Halász Ignác, Karl Bernhard Wiklund, Arvid Genetz, Just Qvigstad művei) eljut a XX. századig (Eliel Lagercrantz, Konrad Nielsen, Björn Collinder, Harald Grundström, Wolfgang Schlachter, Toivo Itkonen, Olavi Korhonen, Pekka Lukkari, Gustav Hasselbrink, Rimma Kurucs, Erkki Itkonen, Knut Bergsland alkotásai) és a 21. század modern lexikográfiai kiadványaiig. Külön alfejezet mutatja be Pekka Sammallahti, „a jelenkori lapp lexikológia (és tágabban véve is a lapp nyelvészet) legkiemelkedőbb alakja” (153) tíz – részben társszerzős – művét. E munkákban megmutatkozik a purista szemlélet, az ismeretlen fogalmak saját lapp szavakkal való megalkotása (158). Igen érdekes a kronologikus rendet követő, fejezetvégi összeállítás arról, hogy mely lapp nyelvjárások anyagát tartalmazza az eddig ismertetett forrásanyag.

7. A kisebb balti finn nyelvek szótárai (159–180). Az itt szereplő 30 fölötti két- és háromnyelvű finnségi szótár közül kiemelem Pertti Virtaranta és L. Markianova – R. Pyöli karjalai, R. E. Nirvi izsór, E. Adler – M. Leppik – S. Grünberg vót, M. I. Zajceva – M. Mullonen vepsze, Ander Sjögren – Ferdinand Wiedemann és Lauri Kettunen – Oskar Loorits lív munkáját.

8. Észtl-magyar, magyar-észtl szótárak (181–192). Legjelentősebb a 2011-ben napvilágot látott Kristiina Lutsar–Pusztay János–Anu Nurk-féle észtl magyar kis-szótár és a 2010-ben közreadott Magyar-észtl szótár. Ungari-eesti sõnaraamat (főszerk. Tõnu Seienthal és Anu Nurk). Ez utóbbi szótárnak kb. 42 000 címszava van. A könyvben nem esik említés Bereczki Gábor előreláthatólag közel 80 000 címszót tartalmazó, kéziratos Észtl-magyar nagyszótáráról, amelynek utolsó, T-t követő betűit – a hírek szerint – neves kollégánk történész fia, Bereczki András fejez be.

9. Fejezetek a magyar–finn lexikográfia történetéből (193–234). 12 művet részletesen ismertet e könyv (196). Közülük a legfontosabbak Papp István (202–207, 214–218) Nyirkos István (207–214) és Jakab László (214–218) szótárai.

Két frazeológiai szótár, egy vonzatszótár, valamint több finn és magyar digitális szótár ismertetése zárja a fejezetet. Az összegezés megemlíti (234), hogy a nyelvek sok tótani, morfológiai és mondattani kérdése e szótárakban részben megoldandó lexikográfiai problémaként jelentkezik, másrészt a kiadványok anyaga óriási az összehasonlító és a kontrasztív kutatások számára.

Frappáns ötlet A szótárak, szójegyzékek, kresztomátiák kronológiai áttekintése (235–242), amely 1738-tól napjainkig időrendben közli a szótárak szerzőjét/it és címét.

Ezt követi az Irodalom (243–294). Ez a bibliográfiajegyzék a hasonló természetű lexikográfiai munkáknak túlzás nélkül a legteljesebbike.

A kötetet rendkívül hasznos Névmutató és Rövidítésjegyzék zárja (295–207).

A műnek eredeti főcíme Rokon nyelvek szótárai volt. A változtatással egyértelművé vált többek között, hogy végül is melyek a nyelvrokonaink.

A szerzők – úgy látom – rendszerint a művekről készített recenziók alapján dolgoztak. Az ismertetések között válogattak (például Csepregi Márta Újdonságok Jugriából (NyK 97: 352–372) vagy Újabb obi-ugrisztikai könyvtermés című közleményére (Finnugor Világ XVIII/3: 33–44) – és a folyóiratokban, sorozatokban, önálló művekben megjelent számos reflexióra – nincsenek tekintettel. Ezt egy összefoglaló munkától aligha várhatnánk el.

Kitűnő szótárbemutatók olvashatók a műben, például a finnugor szófejtő szótárak (36 kk.), a magyar–észt nagyszótár (186–189) és a magyar lexikográfia történetével foglalkozó fejezetben számos alapos és a lényegre megragadó rész található (196 kk.), viszont a német nyelvű magyar etimológiai szótárt (EWUng), a legkitűnőbbet e tekintetben egy kicsivel bővebben elemeztem volna (46). – Megjegyzem, e munka jegyzetanyagában megadja a magyaroknak készített észt, ill. finn tankönyvek jegyzékét is (182, 194), illetőleg a finneknek írt magyar nyelvkönyveket (193–194).

A modern szótárfeldolgozásra számos példát olvashatunk kiadványunkban (vö. például a finnségi nyelvekről szóló részben 162 kk., az észt lexikográfiát tárgyaló fejezetben: 1884 kk., a finn–magyar szótárírás történetében, például a 220, 226 kk.).

Egy-két kisebb hibát észleltem.

A szótárak betűjelzései nemegyszer (például 39–44) megelőzik a szótár tárgyalását.

Rédei Károly Bécsben megjelent zürjén kresztomátiája (87), a *Studia Uralica* I. számaként. Ez a magyar változat (ChrSyrj) fordítása, bécsi tanítványa, Dobó Attila jóvoltából.

A mordvin–magyar szótárok összefoglalásakor a 2000-ben és 2007a-ban megjelent művemre hivatkozik a szerző (123), de az irodalomjegyzékben e recenzió kétszer szerepel (292, 293; valójában 2000-es évszámmal 2001-ben jelent meg az akkori NyK). Paasonen nyelvjárási szótára kapcsán 2004-ben napvilágot

látott dolgozatomra is történik utalás (125), de itt nyilván egy 2002-ben, a FUD 9: 145–158. lapján megjelent értekezésemre gondolt a kolléga.

A lp. Yokanga folyónév (132) átírásra szorulna.

A szerzők a szakirodalmat nem egységesen adják meg az irodalomban. Például G. M. Kert 1971-es kildini lapp nyelvkönyve (147), Jovvna-Ánde Vest lapp szinonimaszótára (150), illetve Lajla Mattsson Magga 2009-es norvég–délilapp szótára (151) nincs a jegyzékben. Vegyes a kép, ha Knut Bergsland műveit (150) keressük ugyanitt. Kimaradtak néha a jelzett művek a bibliográfiából, például Keresztes 2013 (50) vagy Zaicz 2013 (57).

Helyes, hogy a kötetben meg vannak adva, ha egy szótár több ízben is megjelent, de ennek az irodalomjegyzékben is tükröződnie kellene; így például Inzsevatov művének 2. kiadása (117) nincs feltüntetve a bibliográfiában. A finnországi szótárak között Pekka Pohjanvalo (161) és Martti Penttonen (163) művének újabb évszámát nem tünteti fel e lista. – További kiadásokra itt-ott utal a szakirodalmi jegyzék.

Napjaink tudománynépszerűsítő kiadványaiban problémát jelent, hogy az európai vezető nyelvek közül a kiadványok írója melyik nyelv szövegeit (műcím, szövegrészlet stb.) fordítsa magyarra. E könyvben az orosz címek a mai kor emberének – helytelenül – nincsenek magyarul megadva. Emellett a szerző néhol bonyolult német jelentéseket fordíthatlanul hagy (147), egy lapp nyelvi mutató csoportjait is angolul jelzi (141). A magam részéről ugyanúgy megadtam volna e nyelvi adatok magyar megfelelőjét, mint a finn, svéd, norvég, latin címek esetében.

Ugyanis e kiadvány tulajdonképpen tankönyv. Emiatt, tekintettel a mű céljára, ebben is állhatna térképmelléklet, amit ifjú kolleginánk több esetben is hiányol (144, 166).

A lexikográfiai kiadvány használatát minden hazai bölcsészkar finnugor és magyar szakos hallgatói számára rendkívül ajánlatosnak tartom.

Zaicz Gábor